

A. M. Samozvancev, *Teorija sobstvennosti v drevnej Indii*, Moskwa 1978, Izdatielstwo Nauka, ss. 166. AN SSSR — Institut Vostokovedenija.

W pracy mowa jest o własności jako kategorii prawniczej. Również wyraz „teoria” użyty w tytule wymaga wyjaśnienia. Otóż autor podjął niezwykle żmudną pracę ustalenia, jakie pojęcia stosowane w staroindyjskich „Zwierciadłach sprawiedliwości” (*Dhar maśastra* i im podobne), powstających w okresie połowy I tysiąclecia p.n.e., a następnie bogato komentowanych i objaśnianych, odpowiadają naszym pojęciom „własność”, „posiadanie” czy „użytkowanie”. Uporządkowawszy powyższe kwestie przedstawia Autor następnie (cały czas w aspekcie teoretycznym, wobec braku źródeł oświetlających praktykę) sposoby nabywania oraz utraty własności. Udało mu się również uchwycić ewolucję badanych zjawisk. Tak np. jako uzupełnienie dawniejszego pojęcia własności, jednocześnie majątku — *svatva*, pojawiła się *agama* (władanie na podstawie tytułu prawnego). W przypisach, umieszczonych na końcu pracy w postaci aneksu, przytoczono jedynie liczne fragmenty tekstów w przekładzie na język rosyjski. Odesłanie do literatury znajdujemy w tekście, pod postacią zespołu cyfr, odpowiadających pozycjom liczbowanego zestawienia bibliograficznego.

S. R.

E. M. Sztajerman, *Drewnij Rim. Problemy ekonomiceskogo razvitijsa*, Moskwa 1978, Izdatielstwo Nauka, ss. 220.

Autorka, zajmująca się w ostatnich latach problematyką stosunków niewolniczych w starożytnym Rzymie (por. m.in. CPH, t. XXVI, z. 2-1974, s. 268 - 269 oraz t. XXX, z. 1-1978, s. 236 - 237) wydała następną pracę, poświęconą tym razem przede wszystkim zagadnieniom rozwoju społeczno-ekonomicznych stosunków w państwie rzymskim. W monografii poddane są analizie te elementy społeczno-ekonomicznej historii starożytnego Rzymu, które charakteryzują antyczną wspólnotę obywatelską. Celem Autorki jest, co sama stwierdza, dokonanie porównań tej obywatelskiej wspólnoty ze wspólnotami innymi, opartymi na pokrewieństwie oraz na sąsiedztwie, zwłaszcza w stosunkach wiejskich. Ma to ułatwić zbadanie przyczyn, które powodowały w ramach tych wspólnot rozwój stosunków niewolniczych. Szczególna uwaga poświęcona została pojawianiu się elementów feudalnych wewnątrz społeczeństwa antycznego.

Praca dzieli się, oprócz wprowadzenia (s. 3 - 13) i zakończenia (s. 216 - 220) na cztery zasadnicze rozdziały: I — „Pozamiejska wspólnota chłopska” (s. 14 - 48), II — „Miejska wspólnota obywatelska. Rzymska własność ziemska” (s. 49 - 99), III — „Ekonomika” (s. 100 - 171), IV — „Struktura społeczna” (s. 171 - 215).

Już w przedmowie Autorka ustosunkowuje się do poglądów współczesnej doktryny z zakresu zagadnień społeczno-ekonomicznej historii Rzymu. Niektóre problemy są nadal dyskusyjne, a zwłaszcza: ocena i charakterystyka antycznej ekonomiki Rzymu (w tym takie zagadnienia, jak: stopień rozwoju ekonomicznego, niewolnictwo a postęp techniczny, struktura klasowa społeczeństwa rzymskiego), oraz kwestia ewentualnej dopuszczalności stosowania analogii między życiem ekonomiczno-społecznym formacji niewolniczej a kapitalistycznej (zwłaszcza wzajemne zależności bazy i nadbudowy).

Interesujący z prawnego punktu widzenia jest rozdział poświęcony wspólnocie

miejskiej i rzymskiej własności ziemskiej. Na podstawie licznych źródeł jurystycznych (zwłaszcza *Digestów*), literackich (m. in. pism historyków i filozofów) oraz epigraficznych, a także najnowszej literatury (w tym i romanistycznej) Autorka analizuje powstanie i rozwój rzymskiej własności, różnice między poszczególnymi jej rodzajami (zagadnienie niejasne tak dla samych prawników rzymskich, jak i dla późniejszej nauki), a także stosunek własności do innych form władania ziemią, jak np. *ususfructus*, *precarium* i inne. Podkreśla też raz jeszcze znaczenie stosunków własnościowych w państwie rzymskim dla określenia jego rozwoju i specyfiki struktury społeczno-ekonomicznej.

J. K.

Vostočnaja Evropa v drevnosti i srednevekovie. Sbornik Statej, Moskva 1978, Izdatelstvo Nauka, ss. 367. AN SSSR — Institut Istorii SSSR.

Zbiór 43 studiów uczonych radzieckich, polskich (2), NRD (2), Czech (1) i Węgier (1), podzielony na 4 działy tematyczne: zagadnienia etnogeografii, historii społecznej i gospodarczej, politycznej, oraz stosunków polityczno-kulturowych, pod ogólną redakcją nie żyjącego już akademika L. Čerepnina. Szczególniejsze zainteresowanie historyków ustroju wzbudzą niewątpliwie następujące pozycje: V. Sedov (s. 9 nn.) o etnogeografii Europy wschodniej połowy pierwszego tysiąclecia n.e. na podstawie Jordanesa oraz danych archeologicznych; P. Saskolskij (s. 32 nn.) — etniczna struktura państwowości Nowogrodu Wielkiego (składać miała się ona przede wszystkim z 3 miast — Psków, Ładoga i Rossy oraz obcych etnicznie, autonomicznych okręgów); M. Korostovcev (s. 77 nn.) piszący o staroegipskich niewolnikach (ilotach) o charakterze patriarchalnym, stanowiących trzon grupy bezpośrednich producentów; H. Łowmiański (s. 93 nn.) zajmujący się genezą bojarstwa staroruskiego, mającego jego zdaniem charakter starszyny plemiennej, która przeszła na służbę książęcą w charakterze wyższożędnych lenników (występujący wspólnie z nimi tzw. „starcy gradscy” mieli być naczelnikami wspólnot terytorialnych); V. Nazarov (s. 104 nn.) przeanalizował instytucję książęcego dworu i związanych z nim *dvorjan* na Rusi północno-wschodniej XII-XIV w.; Ju. Jurginis (124 nn.) analizuje wzajemny stosunek szlachty i bojarów W. Ks. Litewskiego XV-XVI w.; L. Havlik, znany czeski badacz wczesnych dziejów Słowiańszczyzny ujmowanych w aspekcie porównawczym (por. CPH, 31, z. 2), podjął próbę typologii początkowych form feudalizmu u Słowian (s. 131 nn.), podnosząc ich generalne podobieństwo z Iranem V-VII w., oraz dalsze zróżnicowanie na grupy związane z modelem bizantyjskim (Chorwacja, Serbia, Bułgaria, W. Morawy, Ruś) i zachodnio-europejskim (Karyntia, Czechy, Polska); M. Sverdlov (s. 144 nn.) doszukuje się podobieństw między ruskim systemem danin IX-X w. a angielskim (występowanie jednostki „szyling”, pobór od radła w miejsce dymu); A. Orešnikov (s. 151 nn.) analizując artykuły 31 i 40-43 krótkiej i obszernej redakcji *Ruskiej Prawdy*, poświęcone zaborowi mienia ruchomego, dochodzi do wniosku, iż zostały one oparte na zaginionym, odnośnym statucie z XI w.; A. Zimin (s. 220 nn.) zajmuje się tekstologią sudiebników 1589 i 1606 r.; N. Sinicina (s. 244 nn.) formułuje program badania pergaminowych dokumentów XIV-XVII w., pisanych cyrylicą, a przechowywanych w Polsce; J. Starostina (s. 252 nn.) zajęła się odpowiedzialnością za przestępstwa, osobistą i rodzinną w Sudiebniku W. Ks. Litewskiego Kazimierza Jagiellończyka; A. Sacharov (s. 267 nn.) podejmuje próbę dowiedzenia autentyczności układu Rusi z Bizancjum w 907 r. oraz

jego wpływu na dalsze, znane nam tego typu układy; T. Dżakson (s. 282 nn.) zajął się metodyką badania staroislandzkich sag, zaś E. Melnikova (s. 289 nn.) przekazem tzw. Sagi o Eimundzie na temat służby Skandynawów w drużynie Jarosława Mądrego; B. Fłorja (s. 320 nn.) przedstawił poglądy rosyjskiej myśli politycznej XVI w. na zagadnienie genealogii Giedyminowiczów. Otwiera ten nader ciekawy i starannie opracowany tom wstęp pióra zastępcy redaktora naczelnego J. Ščapova, zarazem autora ciekawej rozprawki na temat znajomości kalendarrza rzymskiego na Rusi (s. 336 nn.).

S. R.

Rostislav Nový, *K počátkům feudální monarchie v Čechách (Sigillum commune regni)*, Časopis Národního Muzea — Historické Museum 145 (1976), no. 3 - 4, s. 144 - 164.

W rzeczywistości rozprawa ukazała się wiosną 1979 r. i poświęcona jest jednemu z najbardziej kontrowersyjnych problemów historii monarchii Przemysławów w XIII stuleciu. Otóż w dokumencie z 1219 r. określającym wstępnie przywileje na rzecz biskupstwa praskiego znalazła się wzmianka o tym, że zaopatrzone go oprócz pieczęci królewskiej w jakoweś *sigillum commune Regni Bohemiae, videlicet sancti Wenczelai [...]* in facto communis sigillis baronów współpieczętujących ten akt. Większość badaczy widziała w tym ostatnim znaku pieczętnym odrębny od królewskiego znak ziemi czeskiej tj. korporacji miejscowej szlachty. Autor, podobnie jak niżej podpisany (*Protoparlamentaryzm Czech...*, s. 54 n.) odrzuca ten punkt widzenia jako niemożliwy (skąd tak wczesna, nigdzie nie spotykana konsolidacja stanu?). Jego zdaniem pieczęć ze św. Wacławem symbolizowała oddzielające się już od osoby konkretnego władcy (Przemysł I) królestwo.

S. R.

Slavjane v epochu feodalizma. K stoletiju akademika V. I. Pičety, Moskwa 1978, Izdatielstvo Nauka, ss. 344. AN SSSR — Institut Slavjanovedenija i Bal-kanistiki.

Z pochodzenia Hercegowińczyk (ojciec osiadł w Rosji) był V. I. Piczeta (zmarły w 1947 r.) jednym z najwybitniejszych rosyjskich i radzieckich sławistów, współorganizatorem Instytutu Słowianoznawstwa Akademii oraz założycielem Katedry Dziejów Słowian Południowych i Zachodnich na Uniwersytecie Łomonosowa w Moskwie. Bibliografia jego prac, obejmująca blisko pięćset pozycji została ogłoszona w t. I *Učených zapisek Instituta Slavjanovedenija* (1949). Prezentowany tu tom zawiera: jedenaście tekstów omawiających różne aspekty życia i działalności tego uczonego, w tym zarys biografii pióra V. D. Koroluka (s. 5 - 25) oraz wspomnienia dwu polskich uczennic — C. Bobińskiej i Z. Kormanowej; dwa niepublikowane dotąd studia V. I. Piczety traktujące o stosunku Austrii do powstania listopadowego (s. 29 - 51) oraz atmosferze panującej na Uniwersytecie Moskiewskim w latach 1897 - 1901 (wspomnienia); dwadzieścia przyczynków podejmujących wątki tematyczne interesujące niegdyś zmarłego. Spośród tych ostatnich dwa wyszły spod

pióra historyków prawa: V. Vaněčka (na temat stosunku frankijskich marchii wschodnich do Morawian i Czechów, s. 150 - 163) oraz J. Bardacha (sprawa za-twierdzenia III Statutu litewskiego w 1588 r., s. 199 - 205). Spośród poloników wy-mienić należy rozprawkę I. A. Voronkova poświęconą stosunkowi władz powstania 1831 r. do caratu oraz narodów rosyjskiego, ukraińskiego, białoruskiego i litewskie-go (s. 228 - 238, głównie na podstawie ówczesnej prasy), a także rozprawę A. I. Ro-gova na temat roli klasztoru supraskiego w kontaktach kulturowych regionu ze Słowiańszczyzną (s. 321 - 334).

S. R.

M. A. Barg, *O prirode feodal'noj sobstvennosti*, Voprosy Istorii 1978, nr 7, s. 84 - 104.

Autor dał się dotąd poznać nie tylko jako wytrawny znawca dziejów społecz-no-gospodarczych Anglii epoki feudalizmu, ale również jako teoretyk ustroju feudalnego w najróżniejszych jego aspektach (por. jego *Problemy social'noj istorii*, Moskva 1973). W niniejszym studium, dla którego tworzywa dostarczyły Wyspy brytyjskie, Autor przede wszystkim poddał krytycznej analizie dotychczasowe próby zdefiniowania istoty zjawiska tak przez radzieckich historyków prawa (Venediktov, Dembo, Kołganov) jak i ogólnych historyków, zwłaszcza S. D. Skazkina. Zasadnicze novum autorskiego podejścia do zagadnienia zdaje się sprowadzać do zwrócenia uwagi na okoliczność, iż własność feudalna, podobnie jak burżuazyjna, występowa-ła w zmistyfikowanej postaci. Gdy w pierwszym przypadku stosunki między-ludzkie przybierały postać stosunku człowieka do rzeczy, w drugim stosunek wła-snościowy jak gdyby rozplýwał się w skomplikowanej siatce różnego rodzaju oso-bistych statusów i związków podporządkowania.

S. R.

Problemy agrarnoj istorii (s drevnejšich vremen do XVIII w.), č. I, Minsk 1978, Izdatelstvo Nauka i Technika, ss. 167. AN SSSR — AN Bėlorusskoj SSR.

Zbiór 18 studiów pod ogólną redakcją akademika V. Janina, podzielony na dwie grupy tematyczne: historia agrarna (w dużej mierze W. Ks. Litewskiego) oraz wspól-noty wiejskie. Szczególnie interesujące w pierwszej grupie zdają się być studia: M. Spiridonova (s. 5 nn.) o aktach sądowych jako źródle do dziejów walk chłopów o ziemię i swobodę osobistą; A. Grickeviča (s. 70 nn.) o prawach do ziemi mieszkańców miast prywatnych W. Ks.; J. Maraša o majątkach jezuitów na tymże terenie; M. Jučasa (s. 103 nn.) o zbiegostwie chłopów i ustawodawstwie w sprawach poddaństwa tamże. W skład wspomnianej grupy drugiej weszło 7 stu-diów traktujących kolejno o: próbie stadialno-genetycznej typologii wspólnot (Ju. Maretin), miejsca tychże wśród innych instytucji życia społecznego (L. Da-niłova), typach i formach wspólnot afrykańskich (Ju. Kobiščanov) ich spe-cyfice w Indiach (M. Kudrjavcev), Hiszpanii IX - XIII w. (A. Korsunski), Francji ancien régime'u (A. Lublinskaja); stosunku germańskiej i ruskiej wspólnoty w ujęciu Marksa i Engelsa (S. Zak).

S. R.

A. I. Kopanëv, *Krest'janstvo russkogo Severa v XVI veke*, Leningrad 1978, Izdatielstvo Nauka, ss. 246. AN SSSR — Institut Istorii SSSR, Leningradskoe Otdelenie.

Jest to oparta na bogatym materiale archiwalnym syntetyzująca monografia poświęcona tzw. „czarnososzny” chłopom żyjącym w XVI w. nad Dźwiną. Jej kolejne 5 rozdziałów ukazują: charakterystykę źródeł, układ stosunków własnościowych w rejonie, strukturę wsi, chłopską gospodarkę i byt społeczny wieśniaków (ze szczególnym wybiciem roli *wołosti* jako wspólnoty, jednostki organizacyjnej samorządu, oraz ośrodka konsolidującego walkę z rosnącym naciskiem feudałów). Całość wywodów ilustrują liczne tabele i diagramy. Utrudnia korzystanie z opracowania nieobecność materiału kartograficznego.

S. R.

E. N. Bakłanova, *Krest'janskij dvor i obščina na russkom Severe, konec XVII — načalo XVIII v.*, Moskva 1976, Izdatielstvo Nauka, ss. 221. AN SSSR — Institut Istorii SSSR.

Przedmiotem analizy autorki opartej na szerokim zasobie archiwaliów jest podstawowa jednostka organizacji życia wiejskiego w ujeździe Wołogdy — tzw. *dvor*. Ujazd ten obejmował tereny stanowiące przejście między regionem o prowadze gospodarki pańszczyźnianej a tym określanym jako „czarnososzny”. W kolejnych 4 rozdziałach przedstawione zostały: struktura, liczebność, a także ekonomiczny potencjał *dvorov*; formy prowadzonej w ich ramach gospodarki; stosunek do własności feudalnej; system użytkowania gruntów (nadzielone przez wielką własność i wolne) oraz dysponowania nimi.

S. R.

Giuliana Saponi, *Antichi testi giuridici (secoli XV - XVIII) dell' Instituto di Storia del diritto italiano*, introduzione di Giulio Vismara, Università degli Studi di Milano. Facoltà di giurisprudenza. Pubblicazioni dell' Instituto di Storia del diritto italiano, Milano — Dott. A. Giuffrè editore — 1977, t. I, ss. XXX + 1 - 672; t. II, ss. 673 - 1027.

Dwutomowa obszerna publikacja, dzieło Giuliany Saponi, stanowi katalog starodruków i rękopisów, znajdujących się w zbiorach biblioteki Instituto di Storia del diritto italiano Uniwersytetu w Mediolanie. Zasadniczy cel tego cennego wydawnictwa wskazał dyrektor Instytutu prof. Giulio Vismara, pisząc we wstępie: „Niniejszy katalog pretenduje tylko do tego, aby stanowić użyteczne narzędzie studiów, będąc pomocą dla badacza napotykającego na trudności w identyfikacji dzieła lub w odszukaniu jakiegoś egzemplarza”. Zbiory mediolańskiego Instytutu są bowiem imponujące. Zasób inkunabułów i starych druków (XV - XVIII w.) łącznie z duplikatami liczy 3759 voluminów. Ujęto je w tomie I Katalogu w układzie alfabetycznym według nazwisk autorów. Zasób rękopiśmienny tworzą 424 akta procesowe z XVII/XVIII w. oraz 22 rękopisy z XVIII w., przeważnie traktaty i inne

pisma prawnicze. Ich wykaz zamieszczony został w tomie II. Zbiory mediolańskiego ośrodka historyczno-prawnego pochodzą z kilku źródeł. Najwięcej stanowi spuściznę dawnej biblioteki Senatu miejskiego w Mediolanie, którą w 1924 r. przejął nowo powstały Uniwersytet. Niestety nie w całości. Pewna część dzieł została zagubiona; ich szczegółowe zestawienie podano w tomie II Katalogu (Appendix III). Ten sam tom II mieści również szczególnie wartościowe indeksy, a mianowicie: indeks zasobów pierwotnych (*fondi antichi*), zestawiający zbiory biblioteki Instytutu według ich proveniencji, indeks chronologiczny według lat wydania, indeks miejsc edycji i druku oraz indeks dzieł i autorów.

W. U.

Istorija Wilnjusskogo Uniwersitjeta (1579 - 1979). Wilnius. gos. un-t im. W. Kapsukas. Redkot.: J. Kubiljus (przed.), S. Łazutka (otw. red.). Wilnius „Moksłs” 1979, ss. 373.

Z okazji czterowiekowej rocznicy założenia Uniwersytetu Wileńskiego wydana została w Wilnie obszerna, trzytomowa synteza jego dziejów w języku litewskim pt. *Vilniaus universiteto istorija*, której pierwszy tom ukazał się w 1976, drugi w 1977, a trzeci w 1979 r. W oparciu zaś o nią opracowano następnie zarys jednatomowy, który opublikowany został w językach rosyjskim i angielskim.

Będąca przedmiotem naszych uwag wersja skrócona przygotowana została przez wieloosobowy kolektyw, w którym rola redaktora i głównego współautora przypadła prof. S. Łazutce. Książka ta podzielona została na dwie niemal równe części (obejmujące po 6 rozdziałów), z których pierwsza zawiera dzieje uczelni w epoce feudalizmu i kapitalizmu (s. 7 - 169), a druga w okresie radzieckiego czterdziestolecia (s. 171 - 334).

W rozdziałach części pierwszej omówiono genezę Uniwersytetu i jego działalność do 1773 r. (rozdz. I, s. 9 - 42), oświeceniowe reformy Komisji Edukacji Narodowej, w trakcie których przekształcono go w Szkołę Główną Litewską (rozdz. II, s. 42 - 63), rozkwit *Almae Matris Vilniensis* w pierwszym trzydziestoleciu XIX stulecia (rozdz. III, s. 64 - 104), zamknięcie Uniwersytetu przez Mikołaja I i działalność powstałych na jego bazie, krótko istniejących Akademii Medyczno-Chirurgicznej i Teologicznej (rozdz. IV, s. 104 - 114), dziedzictwo Wszechnicy i próby reaktywowania jej w latach 1845 - 1919 (rozdz. V, 114 - 138), a w końcu działalność odrodzonego Uniwersytetu Stefana Batorego w latach międzywojennych (rozdz. VI, s. 138 - 163).

W drugiej części przedstawiono losy uczelni w pierwszych latach władzy radzieckiej oraz w czasie okupacji hitlerowskiej (rozdz. VII, s. 173 - 185), jej powojenną odbudowę i rozbudowę (rozdz. VIII, s. 185 - 199), kształcenie kadry naukowej (rozdz. IX, s. 199 - 216), działalność dydaktyczną i pedagogiczną (rozdz. X, s. 216 - 250) oraz działalność naukową w różnych dziedzinach wiedzy na Uniwersytecie im. Kapsukas (rozdz. XI, s. 250 - 315). Natomiast w rozdziale końcowym znajdujemy ogólny bilans osiągnięć Uniwersytetu w przededniu jubileuszu (rozdz. XII, s. 315 - 334).

W przedmowie zwrócono uwagę, że w dotychczasowej literaturze o Uniwersytecie Wileńskim przeważają prace w języku polskim (s. 5), które też — jak na to wskazują liczne przypisy — wykorzystane zostały przez autorów zarysu. Pośród nich czołowe miejsce zajmuje trzytomowe dzieło Józefa Bielińskiego pt. *Uniwersytet Wileński*, wydane w Krakowie w latach 1899 - 1900. Omawiana książka, podob-

nie jak i jej obszerniejsza wersja w języku litewskim, nie jest więc pierwszą syntezą dziejów wileńskiej Wszechnicy. Obejmuje natomiast szerszy czasokres, gdyż Bieliński doprowadził swój wykład tylko do katastrofy 1831 r., a późniejsze dzieje Uniwersytetu Wileńskiego znane są jedynie z fragmentarycznych opracowań, zamieszczonych w dwutomowej *Księdze pamiątkowej*, której wydaniem uczczono dziesiątą rocznicę jego wskrzeszenia (Wilno 1929-1931). Kompletne zaś novum w historiografii stanowi druga część publikacji dotycząca radzieckiego okresu jego bogatej historii.

L. P.

Valentin Al. Georgescu — Petre Strihan, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611 - 1831)*. Partea I. *Organizarea judecătorească*, vol. I. (1611 - 1740). Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de istorie „N. Iorga” — „Biblioteca Istorică” XLIX, București 1979, ss. 218.

Instytut Historii im. Mikołaja Iorgi Akademii Nauk Społecznych i Politycznych Rumunii przystąpił do wydania obszernej monografii o sądownictwie książęcym na Wołoszczyźnie i w Mołdawii w latach 1611 - 1831, w opracowaniu kolektywu autorskiego pod redakcją profesora Valentina Al. Georgescu. Ramy czasowe tej pracy określają daty o istotnym znaczeniu dla historii romańskiego narodu w południowo-wschodniej Europie: *terminus a quo* stanowi rok przywrócenia panowania tureckiego po załamaniu się zrywu niepodległościowego Michała Walecznego, zaś *terminus ad quem* rok wydania statutów organicznych (*Regulamentale organice*) dla księstw rumuńskich, przewidzianych w warunkach pokoju turecko-rosyjskiego w Adrianopolu. Obejmuje ona dwie części, z których pierwsza będzie poświęcona organizacji sądownictwa, a druga procedurze sądowej. Każda z dwóch części monografii będzie z kolei podzielona na dwa tomy, przy zastosowaniu chronologicznego kryterium podziału, określonego cezurą 1740 r., jako datą reform sądowych Konstantyna Mavrocordata, najwybitniejszego z fanariotów czyli narzuconych przez Portę otomańską książąt (wojewodów, gospodarów) greckiego pochodzenia, reprezentujących absolutystyczne i oświeceniowe tendencje.

Obecnie ukazał się tom pierwszy części pierwszej dzieła, poświęcony organizacji sądownictwa książęcego w obu uzależnionych od Turcji księstwach rumuńskich w przedfanariockim okresie dominacji wielkich bojarów wołoskich i mołdawskich (*perioada nobiliară*). Autorami tomu są Valentin Al. Georgescu i Petre Strihan, z których pierwszy zajął się sądownictwem książęcym na Wołoszczyźnie (*Țara Românească*), a drugi w Mołdawii (*Moldova*). Ich rozważania zostały poprzedzone ogólnym wstępem do całości wydawnictwa, napisanym przez prof. Georgescu jako jego redaktora (s. 5 - 13).

W 8 kolejnych rozdziałach książki, w wyniku dogłębnych badań źródłowych i w konfrontacji z ustaleniami wcześniejszych badaczy rumuńskich i obcych, przedstawiono szczegółowo organizację sądownictwa książęcego, ześrodkowanego w Bukareszcie i w Jassach. Potraktowano ją szeroko, w różnych aspektach: władzy samego księcia (*Domnul*, s. 15 - 68), współudziału rady książęcej (*Sfatul domnesc*, s. 69 - 93), współudziału przedstawicielstwa stanowego (*Adunarea stărilor*, s. 94 - 103), uprawnień wielkiego bana olteńskiego w Krajowej (*Bănia Craiovei*, s. 104 - 113), uprawnień innych dostojników świeckich i duchownych (*alți mari dregători*, s. 114 - 151), ekscypjonalnych uprawnień namiestników książęcych i regentów (lo-

cotenența domnească și regența, s. 152 - 172), zewnętrznych form książęcego wymiaru sprawiedliwości (*condițiile externe ale judecătii domnești*, s. 173 - 181) oraz zakłóceń w jego wykonywaniu na terenach przejściowo okupowanych przez obce siły zbrojne (*sub ocupațiile militare străine*, s. 182 - 184). Przy omawianiu niektórych instytucji zwrócono uwagę na wykształcenie się ich pod wpływem polskich urzędów ustrojowych, jak w przypadku reprezentacji stanowych w obu księstwach (s. 96), czy urzędu helmana w Mołdawii (s. 131).

Dokumentacja pracy jest bardzo bogata. Wykaz bibliograficzny zużytkowanych w niej wydawnictw źródłowych i opracowań obejmuje około 400 pozycji, wśród których przeważają oczywiście publikacje rumuńskie z pracami N. Iorgi i V. A. Georgescu na czele. Nie brak jednak także prac obcych badaczy w różnych językach, zwłaszcza we francuskim i niemieckim (a w jednym przypadku polskim). Edycję zamyka *résumé* francuskie, które niewątpliwie przyczyni się do spopularyzowania tej cennej książki również wśród zagranicznych historyków prawa i historyków innych specjalności, zainteresowanych dziejami ustroju i prawa Rumunii.

Czekamy na tom drugi dotyczący okresu fanariockiego (*perioada fanariotă*) i na opracowane przy współudziale Owidiusza Sachelarie tomy części procesowej.

L. P.

Confluence des droits savants et des pratiques juridiques. Actes du colloque de Montpellier — Colloque tenu du 12 au 14 décembre 1977, sous le patronage et avec le financement du C.N.R.S. Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte (Frankfurt/Main) — Istituto di storia del diritto italiano Università degli Studi di Milano — Institut d'Histoire des anciens pays de droit écrit (Université de Montpellier I.) Milano — Dott. A. Giuffrè editore — 1979, ss. 582.

W grudniu 1977 r. odbyło się w Montpellier kolokwium poświęcone znaczeniu „praw uczonych” dla praktyki prawniczej średniowiecza i czasów nowożytnych do początku XIX stulecia. Zgodnie z maksymą, że *l'histoire du droit et des institutions ne connait pas de frontières*, partycypowały w nim trzy renomowane instytucje naukowe, mające swe siedziby w trzech różnych państwach Europy zachodniej: Instytut historii prawa europejskiego Maxa Plancka we Frankfurcie nad Menem (dyr. prof. Helmut Coing), Instytut historii prawa włoskiego państwowego Uniwersytetu w Mediolanie (dyr. prof. Giulio Vismara) i pełniący rolę organizatora imprezy Instytut historii dawnych krajów prawa pisanego Uniwersytetu Montpellier I (dyr. prof. André Gouron). Omawiana publikacja zawiera materiały kolokwium, a w szczególności pełny tekst 17 przedstawionych na nim referatów, pióra francuskich, niemieckich i włoskich, a także — co z satysfakcją wypada podkreślić — polskich historyków prawa.

Edycję otwiera opracowanie Jean-Marie Carbasse'a poświęcone ordynacji sądowej *Sapientiam affectant omnes* — dziełu nie zidentyfikowanego jurysty francuskiego z przełomu XII i XIII stulecia, z dodaniem aneksu źródłowego, w którym opublikowano fragmenty tekstu tego pomnika (s. 13 - 36). Wacław Uruszczak (adiunkt UJ, występujący w charakterze *assistant associé* Uniwersytetu w Montpellier) przedstawił sylwetkę dwunastowiecznego uczonego Alberica z Reims, ze szczególnym uwzględnieniem jego roli w nauczaniu prawa rzymskiego w tamtejszej uczelni (s. 37 - 68). Michel Lacave zajął się typologią społeczną systemów prawnych Francji południowej od XIV do XVI w. (s. 69 - 90). Bernard Durand poruszył za-

gadnienie kary śmierci jako kary arbitralnej w praktyce sądów pirenejskiej prowincji Roussillon (s. 91 - 120). Praktyka portowego miasta Agde na wybrzeżu langwedockim z lat 1681 - 1807 w sprawach z kontraktu pożyczki morskiej *à la grosse aventure* znalazła omówienie w elaboracie Michel Vidala (s. 121 - 179). Natomiast Christian Chêne przedstawił praktykę testamentową w mieście Ganges (w pobliżu Montpellier) od końca XVI do początku XVIII w. (s. 181 - 220).

Serie opracowań historyków prawa z Frankfurtu n. Menem zapoczątkował Gero Dolezalek uwagami o *libri imbreuiaturarum* jako źródle poznania praktyki sądowej XIII w. (s. 223 - 241). Uwzględnienie problematyki polskiej jest zasługą Krystyny Bukowskiej-Gorgoni, która zajęła się zagadnieniem notariatu i jego roli w procesie penetracji prawa rzymskiego w Polsce w wiekach średnich i w dobie renesansu (s. 243 - 262). Christoph Bergfeld przedstawił rozwój nauki o wekslu, od prawa rzymskiego aż po dzieło J. G. Heinecciusa *Elementa iuris cambialis* z 1746 r. (s. 263 - 276). Dyskusja na temat teorii i praktyki w nauce niemieckiej XVII i XVIII w. stała się przedmiotem uwagi Heinza Mohnhaupta (s. 277 - 296). Wreszcie Klaus Luig zajął się genezą przepisu art. 2279 francuskiego *Code civil: En fait de meubles la possession vaut titre*, jako przykładem *usus modernus iuris romani* (s. 297 - 310).

Pierwszą pozycją włoską jest opracowanie Giulio Vismari o roli *leges* i doktryny prawniczej w praktyce notarialnej włoskiej wczesnego średniowiecza (s. 313 - 340). Antonio Padoa Schioppa zwrócił uwagę na rolę „prawa uczonego” w niektórych aktach sądowych włoskich z XI i XII w. (s. 341 - 371). Maria Gigliola di Renzo Villata zajęła się instytucją opieki w świetle ustawodawstwa, jurysprudencji i judykatury we Włoszech w XIII w. (s. 373 - 434). Elementy przejęte z ustawodawstwa statutowego miast włoskich, doktryny oraz praktyki w dziele włoskiego jurysty Alberica da Rosciate pt. *Opus statutorum* z pierwszej połowy XIV w. znalazły omówienie w opracowaniu Claudii Storti Storch (s. 435 - 490). Gian Paolo Massetto przedstawił lombardzką praktykę sądową, odzwierciedloną w *Liber quintus Sententiarum* szesnastowiecznego prawnika włoskiego Juliusza Clarusa (s. 491 - 546). Zamykające zaś edycję opracowanie Alberta Sciumè poświęcone zostało prawu upadłościowemu w projektach legislacyjnych, dziełach naukowych i w praktyce sądowej napoleońskiego Królestwa Włoskiego (s. 547 - 578).

Zbiór jest dwujęzyczny, ponieważ referaty autorów francuskich, niemieckich i polskich, a także włoskiego profesora A. Padoa Schiopy ogłoszone zostały po francusku, podczas gdy pozostali autorzy włoscy opublikowali swoje elaboraty we własnym języku. Ze względu na bogactwo treści i poziom zamieszczonych w nim opracowań ukazanie się tego zbioru należy uznać za ważne wydarzenie dla rozwoju nauki historycznoprawnej w Europie.

L. P.

Deutschland und Italien im Zeitalter Napoleons. Deutsch-italienisches Historikertreffen in Mainz 29 Mai- 1 Juni 1975. Herausgegeben von Armgard von Reden-Dohna. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung Universalgeschichte, zeszyt 5, Wiesbaden 1979, Franz Steiner Verlag GMBH, ss. VII+189.

Wydany wspólnie przez Instytut Historii Europy w Moguncji i Niemiecki Instytut Historyczny w Rzymie tom zawiera materiały włosko-niemieckiego kolokwium, które odbyło się w Moguncji w dniach 29 maja — 1 czerwca 1975 r. Wszystkie zawarte w tomie referaty ogłoszone są w wersji niemieckiej.

Dwadzieścia lat na przełomie XVIII i XIX w., w czasie których zarówno Włochy jak i Niemcy znalazły się w orbicie bezpośredniego oddziaływania Francji rewolucyjnej i Cesarstwa napoleońskiego, miały decydujący wpływ na przebieg procesów modernizacyjnych w obu tych krajach, przy czym procesy te wykazywały liczne podobieństwa i analogie. Przeanalizowanie ich na przykładzie wybranych kluczowych tematów było celem kolokwium, które zgromadziło wielu wybitnych uczonych niemieckich i włoskich.

Tom otwiera referat Waltera Graba poświęcony jakobinizmowi niemieckiemu. W pozostałych referatach przeważa problematyka historycznoprawna. Organizatorzy kolokwium zadbali o to, aby każdy z poszczególnych problemów omówiony był w dwóch paralelnych referatach, włoskim i niemieckim. I tak wpływ Francji na napoleońską na system prawa i administracji przedstawiony został przez prof. Elisabeth Fehrenbach dla Niemiec i przez prof. Carlo Ghisalberti'ego dla Włoch. Problemami wynikającymi z napoleońskiego systemu Grand Empire zajęli się Eberhard Weis w referacie o Związku Reńskim i Giuseppe Galasso omawiający system państw włoskich w polityce Napoleona. Zagadnienie skutków konkordatu omówili Rudolf Lill dla Niemiec i Francesco Margiotta Broglio — dla Włoch. Ostatnia wreszcie para referatów dotyczy społecznych i gospodarczych skutków sekularyzacji w Niemczech i we Włoszech, które przedstawili Christof Dipper i Pasquale Villani.

Omawiane wydawnictwo przynosi wiele cennego materiału dla ujęć porównawczych. Żałować jednak trzeba, że pominięto w nim wypowiedzi w dyskusji, której nawet krótkie, syntetyczne omówienie z pewnością byłoby dla czytelnika interesujące.

M. S.-G.

Csizmadia Andor — Kovács Kálmán — Asztalos László, *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest 1978, Szerkesztette Csizmadia Andor. Tankönyvkiadó, ss. 638.

W wyniku kilkuletniej pracy trzyosobowego kolektywu autorskiego, pod redakcją Andora Csizmadii, węgierska nauka historycznoprawna wzbogacona została o nową, podręcznikową syntezę historii państwa i prawa ojczystego. Od tradycyjnych ujęć tego przedmiotu różni się ona nie tylko zastosowaniem metody marksistowskiej, ale także poszerzeniem ram chronologicznych wykładu, który objął zarówno epokę feudalizmu (do 1848), jak i kapitalizmu (do 1945 r.).

Książka podzielona została na 16 rozdziałów. W pierwszym z nich (s. 7-12) Andor Csizmadia określił pojęcie, przedmiot i system historii państwa i prawa Węgier, jej miejsce w systemie nauk prawnych oraz cel nauczania tej dyscypliny w aspekcie kształcenia prawników i krzewienia kultury prawniczej. Uzasadniając zaś potrzebę wspomnianego poszerzenia zakresu materiału zwrócił uwagę na przyjęcie podobnych rozwiązań w nowszej literaturze historycznoprawnej innych krajów, w tym w syntezie historii państwa i prawa Polski pod redakcją J. Bardacha (s. 9-10). W rozdziale II (s. 13-43) ten sam autor przedstawił rozwój nauki historii państwa i prawa węgierskiego od antykwarycznych opracowań z drugiej połowy XVIII stulecia (*Historia diplomatica juris patronatus apostolicorum Hungariae regum*, Wiedeń 1762; *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Hungariae*, ibidem 1764) aż po najnowsze publikacje węgierskich historyków prawa, łącznie z pracami zamieszczonymi w edycjach

materiałów międzynarodowych konferencji historycznoprawnych państw Europy środkowej (Pécs—Siklós 1972, Kraków 1973, Krems—Stein 1974, Praga 1975, Budapeszt 1977).

Właściwy wykład przedmiotu zapoczątkowany został w rozdziale III, w którym A. Csizmadia przedstawił rozwój ustroju Węgier od zarania ich państwowości do XIII stulecia (s. 45 - 77). W rozdziale IV Kálmán Kovács zajął się ustrojem Węgier od XIII w. do klęski pod Mohaczem w 1526 r. (s. 79 - 151), w rozdziale V — A. Csizmadia ustrojem Węgier pod panowaniem Habsburgów od Mohacza do Wiosny Ludów (s. 153 - 226), a w rozdziale VI obaj wspomniani autorzy skreślili obraz rozwoju feudalnego prawa węgierskiego do 1848 r. (s. 227 - 288). Trzy następne rozdziały w opracowaniu prof. Csizmadii poświęcone zostały dziejom ustroju i prawa Węgier w okresie rewolucji 1848 - 1849 r. (rozdz. VII, s. 289 - 315), ustrojowi krajów Korony św. Stefana w okresie neoabsolutyzmu habsburskiego (rozdz. VIII, s. 317 - 329) oraz ustrojowi Królestwa Węgierskiego w ramach dualistycznej monarchii austriacko-węgierskiej (rozdz. IX, s. 331 - 386). W rozdziale X László Asztalos i K. Kovács przedstawili rozwój burżuazyjnego prawa węgierskiego do upadku Austro-Węgier w 1918 r. (s. 387 - 495). Przedmiotem opracowanych przez prof. Kovácsa czterech dalszych rozdziałów jest ustrój burżuazyjno-demokratycznego państwa węgierskiego w okresie rządów hrabiego Mihály Károlyiego od października 1918 do marca 1919 r. (rozdz. XI, s. 495 - 510), prawo węgierskie tego okresu (rozdz. XII, s. 511 - 517), ustrój Węgierskiej Republiki Rad Béli Kuna od marca do sierpnia 1919 r. (rozdz. XIII, s. 519 - 540) oraz prawo tejże republiki (rozdz. XIV, s. 541 - 559). Dwa końcowe rozdziały syntezy poświęcone zostały okresowi regencji admirała M. Horthy'ego, przy czym A. Csizmadia zajął się zagadnieniami ustrojowymi (rozdz. XV, s. 561 - 611), a L. Asztalos i K. Kovács rozwojem prawa w tym okresie (rozdz. XVI, s. 613 - 632). Do każdego z rozdziałów dołączony został wykaz odnośnej literatury, obejmujący pozycje książkowe oraz ważniejsze artykuły w czasopismach naukowych.

Omówione dzieło stanowić będzie niewątpliwie cenną pomoc dydaktyczną dla studentów węgierskich wydziałów prawa (na Uniwersytetach w Budapeszcie, Pécsu i Szegedzie, a w bliskiej przyszłości także w Debreczynie), w których programie nauczania historia państwa i prawa węgierskiego, podobnie jak powszechna historia państwa i prawa oraz prawo rzymskie, stanowią odrębne przedmioty, traktowane jako ważki element kształcenia młodzieży prawniczej. Stanowić też może dobre źródło informacji dla innych czytelników, interesujących się przeszłością prawną i ustrojową Węgier, w tym także pozawęgierskich, o ile posiadają znajomość języka, co w niektórych państwach ościennych (jak Rumunia, Słowacja czy Chorwacja) nie należy do rzadkości.

L. P.

Sovetskaja istoriko-prawowaja nauka. Očerki stanowlenija i razwitiija, Moskwa 1978, Izdatielstwo Nauka, ss. 352, AN SSSR — Institut Gosudarstva i prava.

Dzieło zbiorowe pod redakcją V. M. Kuricyna, w napisaniu którego udział wzięli poza nim samymi: S. L. Ronin, S. I. Štamm, A. M. Davidovič, G. I. Litvinova i E. A. Skripilev. Zamiarem zespołu było dać pierwszy w radzieckiej historiografii zarys dziejów badań historycznoprawnych na obszarze ZSRR w latach 1917 - 1977. Całość materiału została podzielona na 3 grupy tematyczne: państwo i prawo doby przedrewolucyjnej na obszarach ZSRR, okres radziecki oraz badania w zakresie

powszechnohistorycznym. Zagadnienia poruszane w każdej części ukazane zostały w trzech przekrojach czasowych: 1917 - 1936, 1936 - 1959 i 1959 - 1977. Przed przystąpieniem do omawiania kwestii szczególnie ważnych dla danego okresu, autorzy za każdym razem kreślą na wstępie obraz ogólnych warunków rozwoju nauki na danym etapie. Rzecz godna podkreślenia: w książce omówiono nie tylko dorobek badaczy przynależnych do danej dyscypliny, ale wszystkich, którzy zajmowali się problematyką ustroju i prawa, inclusive z archeologami. Jak to często bywa przy różnych jubileuszowych okazjach autorzy nie ograniczyli się do sporządzenia wyliczenia nazwisk i tytułów co ważniejszych prac, lecz pokusili się o merytoryczne przedstawienie poglądów formułowanych różnymi czasy na dane zagadnienie, np. na charakter państwa kijowskiego, monarchię stanową, absolutyzm. Niekorzystne wrażenie robi brak indeksu osobowego, szczególnie istotnego w tego typu opracowaniach.

S. R.

Eugen Haberkorn, Joseph Friedrich Wallach, *Hilfswörterbuch für Historiker, Mittelalter und Neuzeit*, Erster Teil: A—K, ss. 367, Zweiter Teil: L—Z, ss. 368 - 678, Uni-Taschenbücher, Francke Verlag, München 1977.

W serii Uni — Taschenbücher, wydawanej przez porozumienie 17 niemieckich firm edytorskich, nakładem Francke Verlag z Monachium ukazało się w 1977 r. piąte wydanie podręcznego słownika fachowego dla historyków, opracowanego przez E. Haberkorna i J. F. Wallacha. Dwutomowe, nieco większe od słownikowego formatu, wydawnictwo na 678 stronach małego druku zawiera około 30 tys. historycznych terminów fachowych, w szczególności z zakresu spraw ustrojowych i prawnych. Jest pomyślane jako pomoc dla fachowych historyków zarówno pracujących w tej dyscyplinie, jak i studentów, a także osób interesujących się historią w sposób amatorski. Terminy dotyczą w zasadzie okresu od średniowiecza do czasów najnowszych.

Słownik zawiera stosunkowo szeroki materiał porównawczy. I tak, np. termin marszałek (*marschall, marescalcus, marescallus, mariscalcus, agasco*) obejmuje znaczenia dotyczące tego urzędu bądź tytułu od średniowiecza poczynając, w wielu krajach europejskich aż po Amerykę.

Hasła wyposażone są w system wewnętrznych odsyłaczy. Autorzy poświęcili uwagę również terminom polskim. Wymieńmy niektóre: „Grod buch” (Księgi grodzkie), „Hetman”, „Krone” (korona), „Liberum Veto”, „Narocznicy”, „Opole”, „Sejm”, „Senat”, „Starosta”, „Wielkorządca”, „Wojewoda”, „Wójt” (w tekście Woyt!), „Wojsko kwarciane”. Hasła te napisane są w sposób obiektywny. Można natomiast, w wyniku z reguły skrótownego traktowania problemów, zauważyć w nich pewne błędy rzeczowe. Całość niewątpliwie godna zainteresowania i użyteczna również w naszych badaniach.

A. A.